

Nové knihy

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, Vol. 48 (2003), No. 3, 263--264

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/141186>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků, 2003

Institute of Mathematics of the Academy of Sciences of the Czech Republic provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This paper has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://project.dml.cz>

nové knihy

Eckhart Menzel-Trott: Gentzens Problem — Mathematische Logik in nationalsozialistischem Deutschland. Birkhäuser Verlag 2001, ISBN 3-7643-6574-9, 411 stran.

Kniha *Gentzenův problém — matematická logika v nacionálně-socialistickém Německu* je podrobný životopis Gerharda Gentzena a zároveň poučná analýza situace matematické logiky (a matematiky) v nacistickém Německu. Hned v úvodu autor uvádí, že nacisté uznávali specifickou racionalitu matematické logiky a neměli námitky proti Hilbertovu programu. Trpěli a dokonce chránili některé logiky; zároveň usilovali o „německou matematiku“ jako vrchol matematické racionality. Někteří matematici se snažili vyjednat s politickou mocí podmínky pro vědeckou práci, jiní (Bieberbach a další) se identifikovali s nacistickou ideologií. Gentzen (1909 až 1945) žil v této situaci a době jen pro své (matematické) ideje, které se staly nesmrtelnými. Velmi stručně o jednotlivých kapitolách:

1. *Mládí až k disertaci 1909–1932.* Zájem o matematiku se projevil v 13 letech; maturita (a konfirmace) v r. 1928. Univerzitní studia v Greifswaldu, Göttingen, Mnichově a v Berlíně.

2. *1933–1938. Šest let nacionálního socialismu v míru.* Gentzen se poprvé setkává s Gödelem; obhajuje disertaci *Untersuchungen über das logische Schliessen* (Bádání

o logickém usuzování). Získává titul DrPhil a hledá místo. Jeho písemnosti už běžně končí nacistickým pozdravem. V r. 1933 vstupuje do SA (Sturmabteilung)¹). V roce 1935 zasílá do časopisu *Mathematische Annalen* svou fundamentální práci *Widerspruchsfreiheit der reinen Zahlentheorie* (Bezespornost čisté teorie čísel). Stává se Hilbertovým asistentem. V té době už se prosazuje nacistu věrná logika a hlásá pojem „Zeitgebundene Rationalität“ (dobou podmíněná racionalita). V r. 1936 Gentzen vstupuje do Nacionálně-socialistického svazu učitelů a v r. 1937 do nacistické strany (NSDAP). Na descartovském kongresu v r. 1937 přednáší o současném stavu bádání v základech matematiky.

3. *1939–1942. Od počátku války do propuštění z armády.* Roku 1939 se Gentzen stává řádným Hilbertovým asistentem a již v září téhož roku rukuje. V lednu 1942 je propuštěn z armády pro nervové vyčerpání; v r. 1941 vstupuje do nacistického Německého svazu docentů. Autor ho charakterizuje jako liberálního, věcně distancovaného pozorovatele, který odmítá politiku, a kromě věcí všedního dne zná jen matematiku.

4. *Boj o „německou logiku“ 1940–1945.* Oficiální stanovisko bylo, že moderní německá věda uznává primát nacionálního socialismu v politických otázkách a získává od něho podporu a uznání. Nacismu zůstává kompetence ve filozofických otázkách. Je deklarován pojem německé matematiky, ale není nijak definován. Nacisté mnoho matematiků zabili nebo vyhnali, ty ostatní chtěli podchytit.²) Oficiální ideologie byla nejednotná. Podle Hitlera být německý znamená být jasný, tedy logický a pravdivý. Jindy však Hitler říká, že nejdůležitější přírodou daný

¹) SA byla polovojská fašistická organizace, která měla sloužit k násilnému nastolení fašismu; v r. 1934 odzbrojena a přeměněna na organizaci pro předvojskou výchovu a strážní službu. (Encyklopedický slovník ČSAV)

²) Autor mj. zmiňuje pražskou studentskou demonstraci 17. 11. 1939, po níž bylo 1200 studentů a profesorů uvězněno v koncentračních táborech a z nich 70 bylo zastřeleno nebo zahynulo (jmenuje prof. Závíšku).

životní řád člověka je rasa. Každý profesor musí přísahat na Hitlera; i do matematiky je zaváděn „arijský a vůdcovský princip“. I v této situaci byla však jistá forma pravé matematické logiky možná.

5. Uzdravení a docentura 1942–1944.

H. Rohrbach zve Gentzena do Prahy na německou univerzitu. V r. 1943 je Gentzen jmenován docentem a odchází do Prahy. V září 1944 odmítá Prahu opustit (pro falešný pocit povinnosti); mylně soudí, že se mu nic nemůže stát.

6. Zatčení, vězení, smrt a pozůstalost.

Zatčen 7. 5. 1945, vězněn na Karlově náměstí za značně nelidských podmínek (hlad, bití), umírá hladem a vyčerpáním 4. 8. 1945, tělo skončilo v hromadném hrobě. Tato část knihy sestává téměř výhradně z citátů vybraných z dopisů svědků (F. Krammer, F. Kraus). Následuje krátká informace o pokusech zachránit Gentzena (je jmenován mj. Ladislav S. Rieger) a po jeho smrti alespoň jeho pozůstalost (V. Hlavatý — marně).

Až potud velmi zhuštěný výtah z obsáhlého textu. Kniha je obrovským pramenem konkrétních informací. Český čtenář se mohl již dříve podrobně poučit o Gentzenově životě a jeho truchlivém konci v zasvěcených článcích Přemysla Vihana v *Pokrocích matematiky, fyziky a astronomie* 37 (1992), 249–256, a 38 (1993), 291–296; druhý článek (o posledních dnech života G. G.) čerpá z dopisů psaných Kramerem a Rohrbachem. Tento druhý článek vyšel v anglickém přehledu v *Collegium logicum* 1 (1995) a Menzel-Trott ho cituje.

Myslím si, že většina českých čtenářů se mnou bude souhlasit, že způsob, jakým s Gentzenem zacházela pražská revoluce 1945, není možno omlouvat (zpočátku bylo zatčeným profesorům slíbeno, že jde jen o krátkou formalitu), ale je možno jej pochopit a vysvětlit situaci těsně po válce. Menzel-Trott se zdržuje veškerého hodnocení, natož odsudku; alespoň stručná informace o krutých podmínkách německé okupace Českoslo-

venska by však byla — především pro mladé čtenáře — na místě.

V té souvislosti rád cituji G. Kreisela, který ve své recenzi vydání Gentzenových sebraných spisů (*Journal of Philosophy* 68 (1971), 238–265, poznámka pod čarou č. 22) píše o dopise F. Kramera z listopadu 1946 (z něhož obsáhle cituje i Menzel-Trott): „Autor se rozhořčuje nad ukrutnostmi v táboře (míněno je vězení, kde byl Gentzen uvězněn) tak moc, že patrně vůbec nepomyslel na německé válečné ukrutnosti v blízkých Lidicích a Terezíně, které nějakou násilnou reakcí učinily nevyhnutelnou.“ Ještě jednou: násilná reakce není omluvena; a není vůbec řečeno, že ji realizovali právě lidé válečnými hrůzami postižení. Ale situace na konci války pro ni vytvořila podmínky, kterých někteří využili — a veřejnost k tomu převážně mlčela.

Ještě jedna poznámka: situace matematiky ve válečném Německu vykazuje některé analogie se situací matematiky v totalitních režimech poválečného sovětského bloku. Slova o snaze některých vědců vyjednat s politickou mocí podmínky pro vědeckou práci, zatímco jiní se s totalitní ideologií identifikují, mi znějí velmi povědomě.

Recenzovaná kniha je velmi záslužné dílo; Gentzen patří a jistě bude patřit k velikánům matematické logiky. Je velmi žádoucí, aby také příští generace věděla, že i velikáni vědy jsou lidé, jak Písmo praví, týmž bídám podrobení, někdy lidsky naivní nebo popletení (vzpomeňme poslední léta Kurta Gödela, který také zemřel hladem, i když z jiného důvodu). Kreisel končí svou recenzi slovy (která Menzel-Trott cituje): „Ze všeho, co jsem (o Gentzenovi) slyšel, jsem získal přesvědčení, že Gentzen žil uvnitř svých morálních a emocionálních možností (prostředků) a nikdy neublížil ani mouše.“ Tento dojem četba recenzované knihy dobře potvrzuje.

*Petr Hájek*³⁾

---

³⁾ Autor recenze děkuje dr. Ivanu Saxlovi, DrSc., za cennou diskusi.